

Д 67

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т.Г.ШЕВЧЕНКА

УДК 883.3

ДОНЧЕНКО Лариса Олексіївна

ХУДОЖНЯ МОДЕЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ В ПРОЗІ ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА

Спеціальність 10.01.01 – Українська література

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

КИЇВ – 1999

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у відділі української літератури ХХ століття
Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України

Науковий керівник – доктор філологічних наук, член-кореспондент
НАН, професор ДОНЧИК Віталій Григорович,
завідувач відділу української літератури
ХХ століття Інституту літератури
ім.Т.Г.Шевченка

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук, доцент ПАНЧЕНКО
Володимир Євгенійович, завідувач кафедри
зарубіжної літератури і компаративістики
Кіровоградського державного педагогічного
університету ім. В.Винниченка

Кандидат філологічних наук
ХАРЧУК Роксана Борисівна

Провідна установа –Київський державний університет
ім.Т.Г.Шевченка, кафедра української
літератури ХХ століття

Захист відбудеться "8" грудня 1999 р. о 14⁰⁰ год. на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.178.01 при Інституті
літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (01000, Київ-1, вул.
М.Грушевського, 4)

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту
літератури ім. Шевченка НАН України

Автореферат розіслано "6" листопада 1999 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,
доктор філологічних наук

М.Сулима

Загальна характеристика роботи

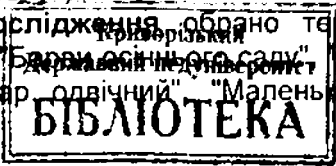
Актуальність дослідження. У другій половині ХХ століття в світовій літературі виявилася тенденція до свідомого оволодіння поетикою міфотворчості як засобу вираження стійких національних культурних моделей та художнього дослідження психологічних глибин народної ментальності. Процес міфологізації охопив літературу. Створені епохальні міфосистеми Т.Манна, Дж.Джойса, В.Фолкнера, Г.Маркеса, У.Еко, Ч.Айтматова, що відтворюють світовідчуття етносів, до яких належать письменники. Українська ментальність своєрідно відображена в прозі Валерія Шевчука. Його текстам притаманна іманентна риса міфологічної свідомості - осягнення сенсу вічного протистояння Людини і Всесвіту. В художніх творах автора людина постає як чиста екзистенція, а космос - як Нескінченність у своїй нерозгаданій сутності, мінливості й таємничості. Духовне утвердження людини перед грізним ликом неба і є об'єктом інтелектуальної "гри" письменника. Орієнтуючись на здобутки світового літературного процесу, він творить індивідуальну художньо-естетичну систему, яка ґрунтується на національній традиції.

Весь корпус художніх текстів В.Шевчука можна вважати цілісним інтертекстом, когерентність якого забезпечують стійкі ключові міфологеми, які функціонують у різноманітних модусах. У літературно-критичних працях М.Павлишина, М.Рябчука, А.Кравченка, Р.Корогодського, Л.Онишкевич, Л.Тарнашинської фундаментальні міфологеми висвітлювались лише фрагментарно. В парадигмі досліджень, присвячених творчості В.Шевчука, окреслювались тільки окремі структурні елементи моделі національної ідентичності. Це дає підставу вважати обрану наукову проблему новою і актуальною.

Наукова новизна полягає у створенні комплексного цілісного уявлення про структуру міфосистеми В.Шевчука, та способів її експлікації; у доведенні, що ідейний зміст та стилістика народної культури є чинниками структурування художніх текстів; у виявленні своєрідності відображення національної ментальності в досліджуваних творах.

Предметом нашого дослідження є індивідуальна міфосистема В.Шевчука.

Об'єктом дослідження обрано тексти Валерія Шевчука: "Долина джерел", "Барани в горах", "Дім на горі", "Три листки за вікном", "Дзигар олівичний", "Маленьке вечірнє інтермеццо",

"Птахи з невидимого острова", "На полі смиренному", "Місячний біль", "У пащу Дракона", "Мор", "Стежка в траві", "Око прірви", "Жінка в блакитному на сніговому тлі", "Юнаки з огненної печі".

Мета і завдання роботи:

- осмислити творчість В.Шевчука як цілісну міфологічну систему і її функціонування в інтертекстуальних контекстах;
- висвітлити генезу національної самосвідомості в літературно-культурологічному аспекті (як ідейно-естетичну основу текстів В. Шевчука);
- дослідити принципи організації художнього цілого та функції етнокультурних міфологем і архетипів колективного підсвідомого;
- визначити функції ідейних векторів та стилістику народної культури як елементів структурування художніх текстів В.Шевчука;
- виявити специфіку відображення рис національного характеру та ментальних спонукань у творах автора.

Методологічною і теоретичною основою дисертаційної роботи є фундаментальні положення класичної та сучасної гуманітарної науки.

Ми спиратимемося на філософські роботи Г.Сковороди, П.Юркевича, Г.-В.Гегеля, Ф.-В.Шеллінга, Ф.Ніцше, Д.Фрезера, З.Фрейда, К.-Г.Юнга, Г.Башляра, К.Леві-Строса, Е.Гуссерля, Е.Сміта; культурологічні дослідження М.Бердяєва, В.Липинського, Є.Маланюка, А.Камю, Ф.Кафки; літературознавчі концепції О.Потебні, О.Веселовського, І.Франка, Я.Голосовкера, Р.Варта, Є.Мелетинського, Ю.Лотмана. Ми залучаємо дослідження В.Дончика, М.Жулинського, М.ільницького, А.Кравченка, М.Павлишина, В.Панченка, М.Рябчука, Г.Сивоконя, Г.Штоня та інших.

Принципи дослідження базуються на провідних досягненнях гуманітарної науки з теорій тексту, феноменології, герменевтики, психоаналізу.

Практичне значення. Матеріали дисертації поглиблюють уявлення про психоаналітичні підходи до вивчення національної ментальності, відтвореної у художніх текстах.

Подані в дослідженні положення та висновки можуть бути використані у вузівських курсах історії української літератури ХХ століття, спецкурсах у процесі розгляду поезики символізму і постмодернізму, спецсемінарах з народознавства, а також під час поглибленого вивчення шкільного курсу української літератури.

Результати дисертації апробовані в доповідях на міжвузівській конференції з питань національної своєрідності слов'янських літератур (м.Ізмаїл, 1994), республіканській конференції (м.Черкаси, 1994), на щорічних наукових конференціях викладачів факультету української філології Криворізького державного педагогічного інституту (1996, 1997, 1998, 1999 років).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і додатків. Дослідження має обсяг 179 сторінок. Бібліографічний список включає 199 позицій.

Основний зміст дисертації

У вступі, згідно із заявленою темою, з'ясовується зміст таких понять, як національна ідентичність, національний характер та ментальність, колективне підсвідоме, міф.

Помітний внесок в окреслення категоріального профілю поняття "національне" зробив М.Бердяєв. Філософ наголошував, що "національність постає таємничою, містичною, ірраціональною, як і всяке індивідуальне буття"¹. У сучасній науці є різні підходи до проблеми. Ми спиратимемося на теоретичну схему національного, запропоновану Е.Смітом. Він виділяє такі головні атрибути етнічної спільноти: групова власна назва; міф про спільних предків, спільна історична пам'ять; один або більше диференційованих елементів спільної культури; зв'язок із конкретним "рідним краєм"; чуття солідарності у значної частини населення².

Національний характер як соціокультурний феномен давно був об'єктом західноєвропейського наукового дискурсу: досліджувався в працях Г.Гегеля, Г.Гердера, І.Канта, Ш.Монтеск'є, Д.Юма, В.Гумбольта.

У структурі національного особливе місце посідає категорія ментальності. В сучасній науці не існує загальноприйнятої дефініції ментальності. Ми послуговуємося визначенням О.Киричука. Він вважає ментальність складною ієрархічною систе-

-
1. Бердяєв М. Національність і людство //Сучасність, 1993, - № 8-9. – С. 156.
 2. Сміт Е. Національна ідентичність. – К., 1994. – С. 32.

мою духовного світу, інтеграційні функції якої полягають у синтезі хаотичного потоку вражень у певне світобачення.

У роботі наведені різні точки зору, які характеризують "українську душу" в соціально-історичному та геопсихологічному аспектах, зокрема О.Шафонського, Г.Сковороди, М.Костомарова, П.Куліша, І.Франка, М.Грушевського, В.Липинського та Є.Маланюка.

При формуванні та усталенні менталітету провідну роль відіграє колективне підсвідоме, яке є скарбницею праобразів і праформ. Архетипи акумулюються в міфах, які устійнюють народне світобачення і фіксуються в метафорах, символах, притчах, філософемах, поетичних образах. У всі часи міф викликав інтерес етнологів, філософів, культурологів, літературознавців.

У роботі розглянуто інтерпретації міфа Арістотеля, Дж.Віко, Ф.-В.Шеллінга, Г.Гегеля, О.Потебні, О.Веселовського, Д.Фрейзера, Е. Кассіраера. Специфіка міфологічного мислення полягає в єдності реального та ідеального, речі і образу. Космос функціонує як модель у межах опозицій сакрального і профанного. Міфічна свідомість, за Кассіраером, нагадує код, до якого необхідно підібрати ключ. Такий "ключ" запропонував К.-Г.Юнг у своїх психоаналітичних дослідженнях. Він вважав, що "душа народу є тільки складніша структура, ніж душа окремого індивіда".¹ Глибинну суть душі виражають міфи, породжені в глибинах колективного підсвідомого і зафіксовані в художній творчості.

Шляхи виявлення закономірностей індивідуальної міфосистеми знайдено у монографії Я.Е.Голосовкера "Логіка міфа". Вчений висловив думку, що все ментальне й духовне має свою структуру. Уява народу віками працює так, що в підсумку виникає закінчена картина логічного розвитку смислу цілокупного образу. Слідом за Голосовкером актуалізуємо методику пошуку глибинних смислів: "Рухаючись по конвейєру одиничних образів, немов від однієї фази до другої, ми можемо простежити метаморфозу окремих смислів такого цілокупного образу до повного вичерпання цього цілокупного смислу"².

1. Юнг К.-Г. Архетип и символ. – М., 1991. – С. 215.
2. Голосовкер Я. Логика мифа. – М., 1987. - С. 47.

К.Леви-Строс спостеріг, що міфологічна логіка досягає своїх цілей завдяки прийому "бриколажа", що "грає" різними інваріантами і образами міфів, утворюючи складну ієрархічну систему внаслідок найнесподіваніших трансформацій¹. Визначальними для нашого дослідження стали ідеї Р.Барта, який писав, що "Символічна свідомість передбачає образ глибини, вона переживає світ як відношення форми, що лежить на поверхні і якогось багатолікого, бездонного могутнього виру..."². Мета інтерпретатора - відшукувати суть безкінечно рухливих метафор. Вищенаведені положення видатних учених стали теоретичними засадами нашої роботи.

У першому розділі "Структура індивідуальної міфосистеми в текстах В.Шевчука" з'ясовуються основні закономірності функціонування художньо-естетичної системи, яка відповідає параметрам легендарно-міфологічних структур з їх універсалізацією співвіднесеності всього суцього. В основу міфосистеми покладено національну модель світу. В ній заковано світосприйняття українського народу протягом віків. Народна культура - структуруючий чинник авторського міфомислення. Системотворчим є образ Древа світового. У міфологічній свідомості це образ, що втілює універсальну концепцію світобудови. Досліджуючи тексти В.Шевчука, ми простежили таку закономірність: градація символів, на рівні яких прочитується смисл, відповідає центральним осям Древа світового. У реферованому розділі показано розгортання цілокупного образу Древа життя. В книжці "Барви осіннього саду" цей образ символізує тугу за рідним краєм. У романі "Дім на горі" філософський підтекст міфологеми поглиблюється – тут Древо життя уособлює єдність людини і природи. Особливе естетичне навантаження має його сюрреалістичний варіант у повісті "Ілля Турчиновський": згідно із бароковими уявленнями метафора підкреслює єдність людських доль. У повісті "Петро Утеклий" наявна ремінісценція із євангелія - Дерево життя символізує вхід до раю. У романі "Дзигар одвічний" В.Шевчук звернувся до традиційного для української культури образу Дуба як втілення мо -

-
1. К.Леви-Строс. Структурная антропология. – М., 1985. – С. 452.
 2. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М., 1989. – С. 251.

гутності роду. Дуб у романі "Стежка в траві" означає сакральний символ-архетип, зафіксований у глибинах колективного підсвідомого - Бог дерев. Міфологема символізує надію і віру в майбуття. "Крона" Древа світового - небеса. В міфології це душа Універсума. В основу авторської моделі покладено українські легенди. Небо втілює категорію прекрасного. Його трансцендентність і неприступність відображені в різних інваріантах: у романі "Три листки за вікном" відтворено силу його пророцтва і покарання; у повісті "Місячний біль" міфологема огорнена флером таємничості.

В пошуках "самості" (за Юнгом) підліток відчуває безмежність і мовчазність космосу - в його душі пульсує страх ("Дзигар одвічний"). Образ *Неба* уособлює архетип волі - один із найдієвіших в національній ментальності. Образ Місяця розкриває психологічне підґрунтя легенди про Каїна й Авеля. Розкодовуючи сутність міфологеми, автор актуалізує болючу проблему народного буття - родову ворожнечу, що призводила до поразок на історичній арені. В дослідженні наголошується, що один із найулюбленіших образів письменника - *Сонце*. Субстанційна риса образу - вітальна сила творення всього суцього на землі. Зазначаємо, що в романі "Стежка в траві" вражає грандіозність метафори злиття і творення: *Сонце - Батько*, родоначальник *Землі і Неба*. Пронизливий мотив материнської любові розпросторюється: образи *Сонце - Мати - Бог* об'єднані сутнісним змістом - ті, що дарують життя. В творах автора *Бог* постає у своїх іпостасях: Божественний Логос, Творець усього суцього. Бог є Любов.

Кардинальна онтологічна проблема - як утворено Універсум? - постійно бентежить уяву філософічно налаштованих героїв В.Шевчука. Мислителя Іллю Турчиновського в юні роки просвітлює *Мудрий старий*: "Вогняне кільце - це наше життя! Придивися... - цілий світ у колах. Сонце колом ходить, голубе коло - крайнебо - з цього кільця нам не вистрибнути, зелене - земля, яка тримає нас біля себе прив'язаних. Людське коло - це пристрасті наші, від яких не можемо втекти...". М.Павлишин вважає емблемою всього мітогенного задуму письменника образ *Кола*. Сміслообраз постає в різних модифікаціях: як перекотиполе в апокаліптичних ландшафтах або гротесковий гарбуз, який котиться по полю; як сферична хмара червоного пилу; як циклічний шлях мандрівника; як

прозорі кулі, що плавають по небу, і в яких проглядають людські постаті¹. Зауважимо, що образ Кола як принцип світоутворення зустрічається в текстах, де події відбуваються за барокових часів, для раціоналістичного світогляду світ - дивоглядна сітка, в якій борсаються нещасні істоти. Універсальні поняття, які утворюють центральну вісь сітки координат моделі світу, - *Час і Простір*. Емблематичний образ, що уособлює час, - *Дзигар одвічний*.

У художньому світі автора передвісником лиха є образ руйнівного вітру, пісок же символізує смерть. Проте людські діяння, стверджує В.Шевчук, не зникають безслідно.

У своїх творах автор показує найрізноманітніші форми буття колективного несвідомого: воно відроджується у звичаях, живе в традиціях, передається із покоління в покоління через трудовий досвід, устійнюється в ритуалах. Завдяки цьому народ зберігає свою культурну ідентичність.

Звертаємо увагу, що в статтях Р.Корогодського, М.Рябчука, А.Кравченка етнокультурні міфологеми *Дім* і *Дорога* визначаються як ключові. Згідно із традицією бароко, *Дорога* в текстах В.Шевчука одухотворена: вона кличе, манить, випробовує, нагороджує і карає, вчить і повертає. Концептуальним є мотив шляху, часто він співзвучний із притчею про блудного сина. В образі *Дороги* сконцентровано енергію пошуків сенсу існування. Ілля Турчиновський, його онук Петро, Хлопець, Олізар, Странний, студент Михайло осягають духовний вимір дороги, адже людське життя - хресний шлях на Голгофу. Цей вимір письменник обсервує із прискіпливістю психоаналітика, проникаючи в глибинні пласти підсвідомого.

Міфологема *Дому* - фундаментальна константа міфосистеми В.Шевчука. Він постає в найрізноманітніших модифікаціях: перш за все - це отчий дім; дім - фортеця, в ньому бороняться від ворожого оточення; дім мрійників - "білі палаци хмар"; дім - розгорнута книга для репресованого поета; Дім на горі - оселя родових легенд; дім-яйце, в якому підрастає молоде покоління, покликане конструювати постколоніальну ситуацію. *Дім* - гарант відтворення національної ідентичності. Таким чином, смислообраз вливається в

1. Павлишин М. Методологічне, релігійне та філософське у прозі Валерія Шевчука / Павлишин М. Канон та іконостас. - К., 1997. - С.147.

парадигму світоглядних настанов шістдесятників, які прагнули відвернути здійснення євангельського пророцтва: "Ось дім ваш зостанеться порожнім для вас", тому у їхній творчості одвічні цінності - *Україна - Хата - Мати* - були підняті до символів віри в національне відродження.

У другому розділі "Ідейне спрямування та стилістика народної культури як чинники структурування художніх текстів В.Шевчука" розглядається роман "Дім на горі", в якому широко представлена українська демонологія. Імпульси фольклорно-фантастичного світосприйняття й художньо-естетична модель народної культури проявляються у творах В.Шевчука досить виразно. Підкреслюємо, що письменник спирається на давню традицію в українській літературі, започатковану ще С.Величком і продовжену Г.Квіткою-Основ'яненком, П.Кулішем, О.Стороженком, М.Коцюбинським. В.Шевчук маніфестував свою мету: "створити анти-Гоголя", як заперечення "малорусизму", бо фантастика, демонологія і готизм сприймаються ним у психологічному аспекті. Як бачимо, письменник поділяє підхід до міфа, конституційований у працях Ф.Шеллінга, Е.Кассіра, К.Юнга, К.Леві-Строса. Слід зазначити, що в книжці "Мисленне дерево" В.Шевчук, досліджуючи прафольклор, підводить читача до розуміння суті персонажів-символів як психологічних феноменів. Автор надає їм право голосу і вони ведуть діалог з людьми. Хтонічні герої-чорти, домовики, відьми, перелесники, русалки – розташувались біля підніжжя Древа життя. Час їхньої дії - ніч, простори - нічні небеса, розвалені будинки, лабіринти старих вулиць, печери, темні закутки людської душі. *Тінь* у текстах автора символізує несвідоме (суголосно з психоаналітичним дискурсом К.Юнга). Сміслообраз *Гада* має дивовижно послідовну логіку вичерпання смислу по висхідній: в ранніх творах *вужик* символізує загадковість природи, а *гадючка*, "що кладеться на вуста" - підступність; у повісті "Петро Утеклий" *гад* - знак насильства; *Жінка* - *змія* - поневолювачка чоловіків, *Дракон* - втілення імперії, в пащі якої гине національна воля.

У розділі проаналізовано найбільш "презентабельний" у плані відтворення української демонології роман "Дім на горі". Досліджено співвідношення між "фантастичним" і "реалістичним" в оповіданнях "Голос трави" і "Джума". На підставі аналізу можна стверджувати, що в текстах В.Шевчука "фантастичне" є одним із найважливіших елементів художнього бачення автора і виступає своєрідною метамовою для створення ефекту "умовно-реалістичної" оповіді.

Для того, щоб простежити, яким чином ідейний арсенал та стилістика фольклору набувають значення системотворчої домінанти в художніх текстах В.Шевчука, проведено типологічні паралелі між його оповіданням "Панна сотниківна" і повістю "Вій" М.Гоголя та феєрією "Лісова пісня" Лесі Українки. Також розглянуто способи адаптації автором народного "чудесного", зокрема теми застави людської душі дияволу, в оповіданнях "Швець", "Перевізник" і "Перелесник". Дослідження показало, що характерні для усної народної творчості тричленні сюжетні "трикутники" й клішовані фразеологічні блоки, традиційні колізії та "етикетні" умовності фольклорно-фантастичного світу виступають своєрідними будівельними риштуваннями художньо-естетичної літературної моделі. Авторська уява витворює оригінальні чудовиська: чоловіків із вогненними тілами, людей з коронами-деревами на голові, птахів-перевертнів. Отже, художньо-естетична парадигма народного містико-фантастичного відображення постає у творах В.Шевчука як на рівні прямого "зчитування" з першоджерела (йдеться про запозичення тем і персоналії народної демонології, що не виключає, втім, специфічних авторських версій і тлумачень), так і рецепції стилістичних засобів, світоглядних орієнтацій та етико-естетичного ладу народних містико-фантастичних "текстів".

У третьому розділі "Відображення рис національного характеру та ментальних спонукань у творах В.Шевчука" розкривається специфіка проявів національної ідентичності. Окреслюється методологічний інструментарій, призначений для виявлення в текстах структурних компонентів і сутнісних ознак національного. Спираємося на такі критерії: світоглядні орієнтації на рівні архетипів, ментально-психологічні диспозиції, національний темперамент і склад мислення, політична свідомість та ідеологія. Аналіз оповідання "Дорога" засвідчив, що у творчості В.Шевчука прояви національної ментальності на пограниччі суспільного відображення й абстрактного критичного дискурсу, які

каркасно структурують "українську душу", виокремлюються завдяки уживаному контекстному "фільтру" загальнолюдських проблем. Причому завдяки введенню загальнолюдського в "горизонт" національного, воно зберігає свою окремість і занадто не "етнографізується".

У повісті "Маленьке вечірнє інтермеццо" йдеться про гіпертрофоване індивідуалістське начало в українському характері, яке побіжно проявляється на рівні неусвідомленої психологічної установки у формі неприяно-зздрісного сприйняття близьких сусідів. Проте міжособистісне суперництво врівноважується сталим родовим почуттям обов'язку перед одноплемінниками, виховане столітніми традиціями обцинного життя.

Розглядаючи політичну свідомість українців, висвітлену в текстах, зазначаємо, що В.Шевчук належить до письменників, які помітно заангажовані історико-філософською й суспільно-психологічною проблематикою національного характеру. Оскільки об'єктом аналізу обирається повість "У пашу Дракона", в якій відображено російський характер, наводимо роздуми П.Чаадаєва, М.Бердяєва, П.Вишеславцева, А.Белого, спрямовані на дослідження власного "національного". Мислителі відзначають феноменальну багатоманітність виявів «російської душі», протилежної західноєвропейській «фаустівській». В аксіологічних параметрах дивовижно співіснують могутня анархо-волелюбна інтенція із схильністю до філософських рефлексій; наявна контамінація діонісичного й аполлонівського начала; есхатологічний містицизм врівноважується раціоналізмом.

В повісті «У пашу Дракона» представлено парадигматичну політичну модель українського і російського національних характерів. Методологічним орієнтиром стали роздуми Е.Фромма про природу авторитарної совісті¹. Концепція авторитарної особистості в ряді сутнісних моментів збігається з моделлю російського національного характеру, відображеного в повісті. Засліпленість царським авторитетом дає єдину світоглядну орієнтацію, що виключає раціоналістичний критицизм і повністю базується на фанатичній вірі. В.Шевчук художньо осмислює сутність російського експансіонізму, спрямованого на планетарне панування. Росія постає країною, загубленою серед жакких холодних просторів, ведмежої глухомані. З точки зору чужинця сприйнятий народ вражає проявами грубої тілесності, нуртуванням

1. Фромм Е. Человек для себя. – Минск, 1992.

первісних інстинктів, витривалістю, підступністю, схильністю до юродства і масових психозів. Ці риси викликають спротив у душі оповідача-монаха, зорієнтованого на духовні цінності свого народу. Відзначимо, що в повісті простежується прагнення автора показати дві онтологічно протилежні моделі національного характеру: українську - демократичну, західного зразка, та російську - авторитарну, східну, автаркійну. За художніми перебільшеннями негативів російського характеру, який відіграв роль тла, окреслилися риси українського характеру: неприйнятність авторитарної моделі совісті, релігійного фанатизму, прагнення до самодостатньої замкненості культури в архаїчній формі. В центрі роздумів героїв-мандрівників і недоліки українського характеру: політична наївність, інфантильність, прояви зневіри у власних силах, недостатність твердої волі заради досягнення мети. "Біда наша в тому, що не самі хочемо будувати свій Храм, а сподіваємося, що його збудує нам хтось. Шукаємо любові, а знаходимо зненависть, шукаємо брата, а знаходимо ворога. Оце і є віковичне наше спитування, але чи від нього стаємо чисті духом?". Це своєрідне застереження проти повторення давніх помилок української історії.

У висновках узагальнюються результати дослідження. На підставі розгляду художніх текстів В. Шевчука стверджуємо, що український письменник працює в параметрах світового "суперстилю", якому притаманні поєднання імпульсивно-інтуїтивних і конструктивно-інтелектуальних, натуралістичних і абстрактно-імпресіоністичних підходів. Його філософські пошуки співмірні з теоріями цілісної філософії світобудови - синергетики. В її парадигмі дискурси даоського мислителя Чжуана Цзи, святого Августина, В.Лейбніца, В.Вернадського, Тейяра де Шардена.

Осмислюючи творчість В.Шевчука як цілісний інтертекст, дисертантка прагнула показати, що в основу моделі національної ідентичності покладено ідею Древа світового. Верхня сфера символізує духовний світ народу: в міфологемах *Неба* і *Сонця* заковдано архетип Волі, їх вітальна сила і краса підтримують життєстійкість нації. Бог не залишає її самотньою на земних шляхах. *Дорога* і *Дім* - ключові етноментальні міфологеми, в найширшому значенні вони символізують пошуки сенсу існування і

збереження національної ідентичності. В образах нижнього світу - "нечестивих" - відтворено "темні" риси народної психіки.

Встановлено, що характер художнього мислення В.Шевчука великою мірою визначається ментальними стереотипами, ідейним арсеналом та стилістикою української народної культури. Архетипні уявлення, традиційні риси українського характеру, ментально-психологічні "коди" є структуруючими чинниками в організації художньої цілісності інтертексту.

Виявляючи специфіку відображення рис національного характеру, ми прийшли до висновку, що вона обумовлена авторською концепцією людини. Предметом уваги В.Шевчука не були типи "гайдамаків", революціонерів, партійців, вождів. Його герой-оповідач - людина "книжна", натура рефлексуюча, інтровертна, її світовідчуття "кордоцентричне". Письменник наділяє книжників найкращими рисами української вдачі - життєлюбством, високою працездатністю, терплячістю, мудрістю, добротою. Один із найулюбленіших типів автора - людина звичайної професії, яка має надзвичайно тонке відчуття краси. В її образі актуалізуються прославлені риси національного характеру - естетизм і вроджена шляхетність. Вони виявляються в любові до слова, в захопленні музикою, в дбайливому оформленні житла, в пошануванні старших, альтруїзмі. Маргінали, відірвані з корінням від рідної матінки-землі, зберігають спорідненість із нею, адже в їхній генетичній пам'яті оживає правічний архетип української ментальності. В характерах жителів житомирської околиці часто висвітлюється риса національної вдачі, помічена багатьма дослідниками, - індивідуалізм, інколи доведений до крайнощів. У політичній свідомості письменник наголошує несприйнятливість для українського національного характеру авторитарної моделі совісті й фіксує наявність політичної інфантильності в побудові власної держави.

Художньо-естетична система Валерія Шевчука перебуває в процесі творення і очікує нових інтерпретацій.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДENO В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Донченко Л.О. Структура індивідуальної міфосистеми В.Шевчука//Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка. Вип. 13. - Кіровоград, 1998.-С. 81-89.
2. Донченко Л.О. Філософські мотиви у романі В. Шевчука "Дім на горі"//Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка. Вип. 12.-Кіровоград, 1998. - С. 114-117.
3. Донченко Л.О. Духовна сутність міфологеми Сонця в текстах В.Шевчука//Придніпровський науковий вісник. Духовний та виховний потенціал навчального процесу. N 122 (189), грудень 1998. - С. 71-78.

ДОДАТКОВІ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Донченко Л.О. Міфолого-метафорична трансформація цілокупного Древа світового в текстах В. Шевчука // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім.В.Винниченка. Вип. 13. - Кіровоград, 1998. - С. 119-127.
2. Донченко Л.О. Структуротворча функція міфологем "Небо" та "Місяць" в міфосистемі В.Шевчука // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету ім.В.Винниченка. Вип. 13. - Кіровоград, 1998. - С. 127-135.
3. Донченко Л.О. Підплетько А. "Фантастичне" і "реалістичне" в поезії В.Шевчука // Наукові праці викладачів, докторантів, аспірантів та студентів. Випуск 2. - Кривий Ріг, 1996. - С. 16-19.
4. Донченко Л.О. Валерій Шевчук – майстер новотворів // Людина – культура – духовність. Збірник наукових праць. Випуск 11. – Київ, 1996. – С. 189-191.
5. Донченко Л.О. Етноекзистенціальна модель "Національного духу в текстах І.Я.Франка" // Літературознавство, "Просвіта" і духовний ідеал українця. - Кривий Ріг, 1994. - С. 56-58.
6. Донченко Л.О. Деякі аспекти суспільно-психологічного відображення та генези самосвідомості українців у XVIII столітті в контексті історичної пам'яті про Хмельниччину // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. - Київ - Черкаси, 1994. - С. 151-153.

АНОТАЦІЯ

Донченко Л.О. Художня модель національної ідентичності в прозі Валерія Шевчука.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Інститут літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України, Київ, 1999.

Захищається дисертація, в якій вперше досліджується індивідуальна міфологічна система Валерія Шевчука як цілісний інтертекст. Когерентність цієї системи визначається ключовими міфологемами, котрі функціонують у різноманітних модусах. Передбачається, що в основу моделі національної ідентичності покладено ідею Древа світового з його відповідними структурними рівнями: верхня сфера представлена космологічними міфами; серединна сфера – етноментальними міфологемами; нижня сфера – українською демонологією. В дослідженні встановлено, що ментальні архетипи, традиційні міфологеми і стилістика національної культури у значній мірі визначають художньо-естетичне мислення автора, який створив своєрідну міфологічну систему.

Аннотация

Донченко Л.А. Художественная модель национальной идентичности в текстах Валерия Шевчука.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. Институт литературы им. Т.Г. Шевченко НАН Украины, Киев, 1999.

Защищается диссертация, в которой впервые исследуется индивидуальная мифологическая система В.Шевчука как целостный интертекст. Когерентность этой системы определяется ключевыми мифологемами, которые функционируют в вариативных формах. Предполагается, что основанием модели национальной идентичности послужила идея Древа мирового с его соответствующими структурными уровнями: верхняя сфера представлена космологическими мифами; срединная сфера -

этноментальными мифологемами; нижняя сфера - украинской демонологией.

Образ Неба символизирует архетип свободы – наиболее действенный в украинской ментальности. Мифологема Месяца раскрывает психологический смысл легенды о Каине и Авеле. Образы - Солнце–Мать–Бог - объединены субстанциональной чертой – те, что дарят жизнь. В произведениях автора Бог предстает в своих ипостасях: Божественный Логос, Творец всего сущего, Бог есть Любовь. Кардинальная онтологическая проблема – как создан Универсум? – беспокоит воображение философски мыслящих героев Валерия Шевчука. Эмблемой всего мифологического замысла писателя есть образ Круга, как принципа мироздания. В прозе автора показаны разнообразные формы бытия коллективного бессознательного: оно возрождается в обычаях, живет в традициях, сохраняется в ритуалах.

В мифосистеме В.Шевчука ключевые этноментальные мифологемы – Дом и Дорога. Концептуальным является мотив дороги, созвучный с притчей о блудном сыне. Человеческая жизнь – поиск истины и крестный путь на Голгофу. Дом гарантирует воссоздание национальной идентичности, символизируя веру в национальное возрождение.

Автор разделяет подход к мифу, конституированный в работах Ф.Шеллинга, Е.Кассирера, К.-Г.Юнга, которые считали, что персонажи-символы – это психологические феномены. Хтонические герои - черти, домовые, ведьмы, русалки - разместились у подножья Древа мирового. Они воплощают «темные» стороны народной психики.

Определяя специфику отображения черт национального характера, диссертантка утверждает, что она обуславливается авторской концепцией человека. Предметом внимания В.Шевчука не были типы революционеров, партийцев, вождей. Его герой рассказчик – человек «книжный», личность рефлексирующая, интровертная. Его мироощущение «кордоцентричное». Герои писателя наделены лучшими чертами украинского характера – жизнелюбием, высокой работоспособностью, терпением, мудростью и добротой. Один из любимых типов автора – человек обычной профессии, который обладает очень тонким ощущением красоты. В его образе актуализируются такие черты национального характера, как эстетизм и врожденное благородство. Они проявляются в любви к слову, в уважении к старшим, в альтруизме, в восхищении музыкой, в бережном оформлении дома. Маргиналы, оторванные с корнем от родной земли,

сохраняют родство с ней, ведь в их генетической памяти живет древний архетип украинской ментальности – матери-земли. В характерах жителей житомирской окраины часто освещается черта национального характера, отмеченная многими исследователями – индивидуализм. В политическом сознании писатель акцентирует неприятие для украинского национального характера авторитарной модели совести и фиксирует присутствие политической инфантильности в построении собственного государства.

В исследовании установлено, что ментальные архетипы, традиционные мифологемы и стилистика национальной культуры в значительной степени определяют художественно-эстетическое мышление автора, создавшего своеобразную мифологическую систему.

Summary

Donchenko L.O. The Artistic Model of the national identity in the texts by Valeriy Shevchuk.

The thesis for: the degree of Candidate of Philology in speciality 10.01.01 - Ukrainian Literature - Shevchenko Institute of Literature, the National Academia of Sciences of Ukraine, Kiev, 1999.

The thesis researches Shevchuk's individual mythological system that possesses semantic and structural wholeness. The coherence of this system is determined by key mythological constituent units that function in variant forms. It is considered that the ground for the model of the national identity is the idea of the Tree of Life with its corresponding structural levels: the upper sphere, which is represented by cosmological myths, the middle sphere - by ethnically mental mythological constituent units and the lower sphere - by the Ukrainian demonology. The author states that mental archetypes, traditional mythological constituent units and stylistic peculiarities of the national culture to some great extent determine the artistic and aesthetic thinking of the author, who created his own mythological system.

Ключові слова: модель, текст, ментальність, структура, метафора, архетип, мифологема, смислообраз.